

018

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
Review of The Faculty of Divinity
Atatürk University

Hakemli Dergi/Refereed Journal

Yıl/Year: 2009

Sayı/Issue: 31

Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi-25240/Erzurum
Tel: 0 442 236 09 51
Fax: 0442 236 09 53
e-mail: erilfak@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ataturk University Review of The Faculty of Divinity
31/2009

ISSN 1303 –295X

SAHİBİ / OWNER

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına /
On the behalf of The Faculty of Divinity of Ataturk University
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Dekan / Dean)

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Selçuk COŞKUN

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Davut YAYLALI (Başkan/Chief)
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU
Doç. Dr. Selçuk COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Bozkurt KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Arif ULU

DANIŞMANLAR KURULU / ADVISORY BOARD

Prof.Dr. Abdullah AYDINLI (Sakarya Üniversitesi), Prof.Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Prof.Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. S.Kemal SANDIKÇI (Rize Üniversitesi), Prof.Dr. Niyazi USTA (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof.Dr. Mustafa ERDEM (Ankara Üniversitesi), Prof.Dr. Kemal SÖZEN (Süleyman Demirel Üniversitesi), Prof.Dr. Mehmet Okuyan (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof.Dr. Mustafa USTA (Marmara Üniversitesi), Prof.Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi), Prof.Dr. Celal KIRCA (Erciyes Üniversitesi), Prof.Dr. Ahmet Saim KILAVUZ (Uludağ Üniversitesi), Prof.Dr. Ömer AYDIN (İstanbul Üniversitesi).

Dizgi ve Tasarım / Design

Yrd. Doç. Dr. Bozkurt KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Arif ULU

Kapak / Cover Design

Güven Matbaası/Erzurum

Baskı / Print

Yılmaz GÜZELBOYACI
Hikmet ÖZDEMİR

Baskı Tarihi / Publication Date: Haziran / June 2009

PROF. DR. İSMAİL CERRAHOĞLU* İLE "HAYAT TECRÜBESİ" ÜZERİNE

BİR SÖYLEŞİ*

Yayına Hazırlayanlar:

Sadık Kılıç**

Şehmus Demir***

- Hocam, hayat hikayenizden söz edebilir misiniz?

- Kendimi şöyle tanıyım:

1929 senesinde Adapazarı'nın Hendek kazasında doğdum. İlkokulu 1940 - 1941 senelerinde Hendek'te bitirdim. O senelerde memleketimde ortaokul bulunmadığı için, 1944 senesinde Adapazarı'nda Adapazarı Ortaokulu, ondan sonra, İstanbul Kabataş Lisesi fen bölümünü 1947 senesinde bitirdim. Tabii bu arada bazı ailevi sebepler dolayısıyla bir sene gecikmem oldu. liseyi bitirdikten sonra üniversiteye girmek için İstanbul Üniversitesi'ne müracaat ettim. Kabataş Lisesinin fen bölümünü bitirmem ve soyadımın Cerrahoğlu olması sebebiyle, o yıllarda doktorluğa ve eczacılığa hevesim vardı. Daha o yıllarda İlahiyat Fakültesi yoktu Türkiye'de. Bu arada şunu da antiparantez olarak söyleyeyim. Benim amcam Hendek'te eczacı idi o yıllarda. Ortaokuldan itibaren, vaktimi eczanede geçirirdim. Bu nedenle benim iyi bir eczacı kalfalığım var. İyi bir eczacı kalfasıyım, onu da söyleyeyim. 1949 yılında üniversiteye İstanbul'da müracaat ettim. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Bölümüne müracaat ettim. Tabii kaydettiler. Eczacılığa da müracaat ettim. O zaman şimdiki gibi puan falan yoktu. Gidip kaydoluyorsunuz. Bir de

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Eski Dekanı (1976-1978), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

*** Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

diplomalara bakmak suretiyle kayıt yapıyorlar. Bizim zamanımızda liselerde bir bitirme imtihanı bir de olgunluk imtihanı yapılırdı. İki diplomamız var. Bu iki diplomanın notuna bakmak suretiyle, bu fakültelerde derecelere bakmak suretiyle bir sıralama yapılırdı. Fakültelerin de kontenjanı vardı. Tıp fakültesi 80, eczacılık ise 60 kişi alıyordu. Tabii şimdiki gibi üniversiteler bol değil. İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi de daha yeni açılıyor. Tabii giremedik. Girememenin sebebi, iki diplomanın da pekiyi olmaması. Biri iyi, biri pekiyi idi. Anadolu'dan, bütün liselerden gelen öğrenciler müracaat ediyorlardı. Diplomalarının ikisi de pekiyi olanlar vardı. Tabii biz geride kaldık, bizi yedeğe aldılar. Bekliyoruz, bizi alırlar mı diye. Fakat, memleketime gelip yine eczanede çalışırken, gazetelerde baktık ki, Ankara gazetelerinden birinde Ankara İlahiyatın açıldığını ve kayıt ilanlarının var olduğunu öğrendik. Gazeteyi okuduğumda, kayıtların bitimine bir hafta kalmıştı. 1949 Kasım ayının 21'inde İlahiyat Fakültesi açılıyor. İlahiyat Fakültesine kayıt olmak için ailemle görüştüm. Ailem dindar, orta halli bir ailedir. O bakımdan, olur, hayhay dediler.

Tabii buraya bir nokta koyayım. Evvela kendimi tanıtayım ondan sonra o teferruata geçeyim. Nihayet kismet oldu ilahiyat fakültesine geldik. 1949'da müracaat ettim ama o sene devam etmedim, orası enteresandır, onu anlatacağım. 1950 senesinde geldim. 1954 senesinde de mezun oldum. Askerlik görevimi 1954 sonbahar mevsimi ile 1956 ilkbahar mevsimi arasında tamamladım. Yedek subaylık okulu, muvazzaflık vazifesi derken, vatani borcumu tamamladım. 1956 senesinde Mayıs Haziran aylarında döndüğümde, fakülteden rahmetli Tayyib Okiç Hoca bana mektup yazdı. Dedi ki asistanlık imtihanları açılacak, ama ne zaman açılacak, aşağı yukarı 6 ay bekledim. Nihayet açıldı. 1956 senesinin Kasım ayında açıldı. İmtihana girdim, başarılı oldum. İmtihan jürimde Tayyib Okiç, Muhammet Tavit et-Tancı ve Annemarie Schimell vardı. Yabancı dil ve Arapça bakımından imtihan ettiler. Gerekli imtihanlar yapıldı, girdim, asistan oldum. Benimle beraber Hüseyin Atay Hoca vardı, beraber kademeleri atladık. Şimdi o da emekli oldu, ben de emekli oldum, Allah selamet versin. 1956 senesinin sonunda tefsir asistanı olarak fakülteye intisab ettim.

- Doktoranızı ne zaman bitirdiniz, konusu ve jüri üyeleri hakkında bilgi verir misiniz?

- 1961 senesinde "*Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*" adı altındaki tezimi jüri üyelerine sunarak, 1961 senesinde doktor unvanını aldım. Jürim, Tayyib Okıç, Muhammet Tavit et-Tancı ve İstanbul Üniversitesi'nden Ahmet Ateş merhumlar idi. Hüseyin Atay'la aynı gün imtihana girdik ve aynı gün doktor olduk.

- Yurt dışına ilk gidişiniz nasıl ve nereye oldu?

- 1963'e geldiğimizde, asistanların gelişmesi, tekamül etmesi, bilgilerini artırması için fırsatlar yoktu. Yurt dışına çıkmak için fırsat arıyoruz. Birkaç fırsat çıktı, fakat maalesef. Bugün İlahiyat Fakültelerine nasıl bir tavır takınılıyorsa, o günler de aynıydı, değişen fazla bir şey yoktu. Maarif vekaletinin dış münasebetler bürosu dairesinde imtihanlar açılıyor, yurt dışına, Almanya'ya Fransa'ya İngiltere'ye öğrenci gönderiyorlar. Arap alemine göndermiyorlar zaten. Tabi imtihanlara giriyoruz, adamlar bizimle alay ediyor imtihan jürisi. Siz ilahiyatçısınız, sizin Fransa'da ne işiniz var. Bize imkan vermiyorlar ve vermediler de.

1963 senesinde, zannediyorum, Allah rahmet eylesin, taksiratını affetsin diyeceğim, Neşet Çağatay Hoca dekan, yeni dekan olmuş. Dediler ki bir gün, Tunus büyükelçisi Fakülteyi ziyarete geldi ve bunun üzerine Neşet Hoca bize haber gönderdi; hazır olun, sizi çağıracağım dedi. Nihayet görüşmelerin sonunda çağırdı bizi, gittik. Büyükelçi ile tanıştırdı bizi Hoca. Büyükelçi dedi ki sizi Tunus'a davet ediyorum. Olur, memnun olduk. Ben, Talat Koçyiğit ve diğerleri. Sonradan gittik hatta. Büyükelçi bizimle Arapça konuşacak zannettik. Çat - pat Arapçamız var, bir şeyler anlatmaya çalışıyoruz. Neşet Bey'le Fransızca konuşuyorlar. Adam Neşet Bey'e dedi ki; yahu bunlar benimle Arapça konuşuyorlar, Arapça öğrenmeye neye geliyorlar oraya. Nihayet dört kişi; ben, Talat Koçyiğit, Mehmet Maksudoğlu ve askeri öğrencilerimizden Bulgaristan muhaciri Selim Biçer. Neyse, gittik, gidiyoruz, İstanbul'dayız, trene binip Tunus'a gideceğiz ama

İtalya üzerinden gideceğiz. Önce Venedik'e gittik. Venedik'ten Roma'ya, Roma'dan uçakla Tunus'a gittik. 1963 yılında Tunus'a gittik. Tunus'un istiklaline kavuşmasının beşinci yılı. Kutlamalar da hemen o gittiğimiz aylara tesadüf ediyordu. Yirmi ay kadar orada kaldık. Tunus İlahiyat Fakültesi'nde derslere devam ettik. Burgiba Enstitüsü'ndeki Arap dili edebiyatı derslerine gittik. Orayı tamamladıktan sonra, tabii bazı mali sıkıntılardan dolayı 24 ayı tamamlayamadık ve dönmek mecburiyetinde kaldık. Çünkü parasal yönden sıkıntı içindeyiz. Yardım alamıyoruz. Nihayet 1965 yılının Haziran ayında Türkiye'ye döndük. Fakülteye geldiğimizde, erken döndüğümüz için bir de ihtar aldık, niye erken geldiniz diye.

- Doçentlik süreciniz nasıl oldu, ne çalıştınız?

- Tunus'da tespit ettiğim Yahya b. Sellam isimindeki bir zatın tefsir cüzleri vardı. Giderken Taberi Tefsiri üzerinde doçentlik çalışması yapmak istiyordum. Yahya b. Sellam'ın o cüzleri daha enteresan geldi ve oradaki fakülte dekanı olan Muhammed Fadıl b. Aşur'la da görüştüm, Ayrıca babası olan Tahir b. Aşur'la da tanışma fırsatı buldum. Fadıl b. Aşur, "bunun üzerinde çalış" dedi. "Yahya b. Sellam ve Tefsirdeki Metodu" adlı tezle 1967 yılında doçent oldum.

- Doçentlik sonrası dönemde ne yaptınız?

- 1967 senesinde doçent olduktan sonra, 1968 – 1969 yılları arasında, tabii doçent olunca vazifeler verilmeye başlandı. İki sene müddetle teksifi olarak, Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders verdim. 1969'da tamamlayıp geri döndük. Bazı talebe hadiseleri var Kayseri'de o günlerde. Kayseri'ye gitmemeye karar verdik.

O dönemlerde, Avrupa'ya bilgi ve görgüyü artırmak, yabancı dili geliştirmek amacıyla öğretim üyesi gönderirlerdi. 1973 senesinde bir seneliğine Londra'ya gittim. Profesör olabilmek için, bildiğiniz yabancı lisanın yanında bir ikinci lisan istenirdi. Sonradan Arapça'yı da ikinci dil olarak kabul ettiler ve bu ikinci dili Arapça'dan verenler oldu. Benim yabancı dilim Fransızca idi. Bir de İngilizce'yi öğrenebilmek amacıyla

Londra'ya gittim. Zaten anti parantez şunu da söyleyeyim. Belki eğitim sistemimizdeki bozukluk burada. Cumhuriyetin kurulduğu 80 – 90 yıllık tarihe bakıldığında, yerine oturmamışlık meselesi ve her sene bir iki defa program değişikliğinden dolayı, ilkokuldan itibaren ta üniversitenin sonuna kadar yetiştirdiğiniz talebelere istikrarlı oturaklı bir şahsiyet kazandırma imkanına sahip olamıyorsunuz. Hepimiz oturup da ilkokuldan üniversite sonuna kadar okuduğumuz tedrisatın planını yapsak, hepimizin başka başka olur. Yani bir tevhid yok. 1973 yılında Londra'ya gittim, orada fırsat doğdu, hac mevsiminde hacca gittim ve tekrar Londra'ya döndüm.

- Ne zaman profesör oldunuz?

- 1975 yılında da Profesörlük imtihanını verdim.

- Erzurum'da kaldığınız günleri anlatır mısınız?

- Evet, o zaman Erzurum'da İslami İlimler Fakültesi vardı ve 5 yıldığı. Bu isimle Üniversite bünyesinde tek Fakülte idi. Fakülte'nin içeriden henüz profesörü yoktu. Dekan bulunmuyor, dekan sık sık değiştiriliyor. Dışarıdan dekan, dışarıdan yönetim kurulu üyeleri, arkadaşlarımız bilirler. Fakülte kurullarımız, Edebiyat Fakültesi, İşletme Fakültesi, Tıp Fakültesi elemanlarından teşekkül ederdi. O sebeple 1976 yılında buraya branştan bir eleman bulalım dediler. Tabii ki ben de Erzurum'a keyfi olarak, koşarak gelmedim. Onu da peşinen söyleyeyim. Orada sıkıştım, kaçmak mecburiyetinde kaldım oradan. Kaçmak mecburiyetinde kaldığım için geldim Erzurum'a. Böylece 1976'da öğretim üyesi olarak Erzurum'a geldim. Gelir gelmez de arkadaşlar bana diyorlar ki dekanlık seçimi var, dekan olacaksın. O zaman rahmetli Tayyib Okıç ve Muhammed Hamidullah Hocalar da burada. Pazartesi geldim, sonraki pazartesi seçim yapıldı ve Fakülteye dekan oldum. 20-21 ay kadar dekanlık yaptım. Sonra da iki seneyi de tamamladım ama geri kalan üç ayı da dekanlıktan istifa ederek öğretim üyesi olarak tamamladım Ankara'ya döndüm.

- Erzurum'dan sonra tekrar Ankara'ya mı döndünüz?

- Evet. 1978'de Ankara'ya dönüşümde benim kadrom zaten oradaydı, anabilim dalı başkanlığı, bölüm başkanlığı, doktora – master şartları değişmiş, yeni mevzuat konulmuş, bunlarla meşgul olarak 1996 yılına geldik. 1996 yılında dediler ki sen köhnedin, köhne profesör dediler. 67 yaşına geldiğimde de emekli oldum. Emeklilikten sonra da Ankara'dan ayrılmadık. Talebe dersine girmediysem de 10 seneye yakın master – doktora derslerini vermeye devam ettim. Bugüne kadar geldik, Bilmem kendimi tanıtabildim mi?

- Çalışmalarınız konusunda ana hatlarıyla bilgi verebilir misiniz?

- 1996 yılına kadar yaptığımız çalışmalar, birçok dergide, bilhassa Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi, hatta Erzurum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyanetin ilmi dergisinde yayınlandı. 100'den fazla makale mevcut.

Basılmış eserlerim şunlar:

Doktora tezim basılmıştı. Tabii bu bir defa basıldı ve piyasada kalmadı. "*Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*", Ankara'da 1968'de basıldı.

İkincisi doçentlik tezim, "*Yahya b. Sellam ve Tefsir'deki Metodu*" Ankara'da 1970'te basıldı. Hepinizin bildiği "*Tefsir Usulü*", 16. baskısı yapıldı. "*Tefsir Tarihi*" de Ankara'da 1988'de Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'ndan çıkmıştı. Sonradan ikinci baskısını Fecr Yayınevi yaptı (Ankara 1996). Yine Fecr Yayınları, biraz daha ihtisara tabi tutarak ve bazı fazlalıkları azaltarak tek cilde indirmiş ve bu haliyle 3. baskısını yapmıştı (Ankara 2005).

Ayrıca, arkadaşlarımızla, meslektaşlarımızla, Talat Koçyiğit, rahmetli Mücteba Uğur hoca ile müşterek olarak Ortaokul 1-2-3 için yazdığımız Din Bilgisi kitabı.

Yine İmam Hatip Okulları için Şevki Saka ile beraber hazırladığımız Tefsir kitapları.

Bir de Edisyon kritik demeyeceğim, çünkü tam edisyon kritik sayılmaz, bir Türk'ün Tefsir Usulüne taalluk eden Arapça yazılmış bir eseri vardı. İzmir'in Gökçeköy nahiyesinden olan ve meşhur İsa Bey Camii muhitinde yetişmiş, tahsilini de Mısır'da

yapmış olan ve Celaledin es-Suyuti'ye hocalık yapmış olan Muhyeddin el-Kafiyeci'nin (Ö. 879/1474) "Kitabu't-Teysir fi Kavaidi ilmi't-Tefsir" adlı yazma halde bulunan eserini, Arapçasını, Türkçesini okuyuculara sunduk, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik. Ben genellikle kendimizden olan, bunu derken de milliyetçilik yapma anlamında söylemiyorum. Ewela kendimizi tanımamız lazım. İslam ilk günlerden itibaren Anadolu'ya girmiş, Anadolu Müslüman olmuş, bin seneden beri bir Müslüman yurdu. Bu memlekette neler yapılmış. Tefsirde, hadiste, kelamda, edebiyatta, tarihte vb. alanlarda neler yapılmış, neler yazılmış. Çok üzüldüğüm ve sürekli ifade ettiğim bir husus var. Bizler halen bugün kütüphanelerimizde bulunan eserlerin muhtevisiyatını bilememekteyiz, ne var ne yok bilemiyoruz. Bunların açığa çıkarılması lazım. Tefsir, hadis, kelam, fıkıh alanlarında asistanlarımız var. Bunlar araştırın. Hepimiz Anadolu'nun çeşitli yörelerinden geldik. Bulduğumuz yerlerde kütüphaneler var veya bazı zevatın evlerinde kütüphaneler var. Bunlar da bilinmiyor. Hele son zamanlarda Arapça'ya karşı menfi tutum dolayısıyla toprak altına gömülmüş, tavan arasına konmuş, yazılar bozulmuş. Eserler çok, bunların arasında bazen öyle eserler ortaya çıkar ki, hiç ummadığımız, başka hiçbir nüshası bulunmayan eserler çıkabilir. Bunlar üzerinde çalışmalar yapmak lazım. Ben Kafiyeci'yi bu sebeple, arkadaşlarımıza örnek olsun diye, aklıma bu geldi, bunun üzerinde çalıştım.

Sonra, "Kur'an-ı Kerim'den Öğütler" adı altında, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan, biraz halk tipi, bazı ahlaki ayetleri ele alarak bilgi veren bir kitap yayımlandı. Hatta bu konuyu devam ettirecektim, fakat devam edemedim, edilmedi.

Bir de bizim, "Kur'an-ı Kerim'in Meali ve Tefsiri" diye, Prof. Dr. Talat Koçyiğit'le yaptığımız bir tefsir çalışması vardı. Bunun da birinci, ikinci cildi basıldı, sonra kaldı. Ancak ben birinci ciltten sonra çekildim. Sonradan Talat Koçyiğit devam etti, bitirmek üzere, sekizinci, dokuzuncu ciltte fakat basım imkanı olmadı. Diyanette bazı fikirlerde anlayamadılar. Malum Diyanet resmi bir müessese, ehl-i sünnetin ve Hanefi mezhebinin görüşlerini aksettiren bir müessese olması bakımından bazı fikirlerde anlayamadılar. Bu nedenle de iki cildi basıldı ve ikinci ciltten sonrakilerin basımı durduruldu.

Sonra yine, hadise dair olan meşhur Ahmed b. Hanbel'in (Ö. 164/241) "*Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-Rical*" adlı bir eseri var. Bu daha ziyade hadis ilminde çok ince noktaları ele alan bir konu, rical alanında, daha çok şahısları ele alan onların ince kritiklerini yapan, ince noktalara değinen bir eser. Malum hadis ilminde hadis ravilerinin herhangi bir zaaf durumu varsa, tenkide kapı açılır. Onun için, hadis rivayetlerinde bir isnad zinciri verilir. Bu isnad zincirindeki bazı şeylere muhalif olan görüşler var. Mesela falan falandan işitti diye aktarılan sened zincirinin eleştirisi yapılarak, falan falandan işitmedi deniliyor. Tabii bunun teferruatına girmek istemiyorum. Bu hususta Ahmed b. Hanbel'in bu eseri ilk ilel kitaplarından biridir. Bunu Talat Koçyiğit'le Ayasofya Kütüphanesi'nde tespit etmiştik. Bu çalışmaya 1960'lı yıllarda başlamıştık beraberce. Nüsha çok tahrip olmuş bir eserdirdi ve tek nüsha idi. Bunları oradan buradan bula bula, tamamlamaya çalıştık. *Kitabu'l-İlel*'in birinci cildini 1963 yılında tamamlamıştık ki, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bunu bastırdı. O nüshayı görmüşseniz, o nüsha çok bozuk bir nüshadır. Çünkü o dönemde Arap harfleriyle basan bir matbaa yok. Biz Talat Bey'le her gün matbaada idik. 8 sayfadan oluşan bir formayı dizemiyorduk, çünkü harfi yoktu. Bilmem matbaalarda gördünüz mü; koca bir kutu, kutunun gözleri var. Elif, be, te, se, onlar konulur, cımbızla toplanır, yerleştirilir ve bir de Arapçanın özelliği, baştaki, ortadaki, sondaki harfin şekli değişiktir. Onları da ayrı göstereceksin, yaptık. Biz bunları 8 sayfa olarak diziyorduk, 8 sayfayı dizip, basıyorduk. Tabii makinanın başındayız. 5-10 tane basıyor, alıyoruz, bakıyoruz, 'r'nin, 'dat'ın kuyruğu kopmuş, başka harflerin başka yerleri kopmuş. Harfler Osmanlı döneminden kalma, eskimiş, paslanmış, kırılıyor, tabii başlıyorsunuz, harfi tamamlamaya çalışıyorsunuz. Sonra, Tunus'tan döndükten sonra, 70'li yıllarda, 80'li yıllara geliyoruz. Dediler ki biz bunu basamayız. Paramız yok zaten. Bunun bir forması ile, Latin harfleriyle bir kitap basıyoruz, dayanamayız, bunu Arap aleminde basarlar dediler. Yazdık Riyad'a, Riyad'da muhatap olarak Abdulfettah Ebu Ğudde çıktı. Tetkik edelim dediler, tetkik ettiler ama bir yıl, iki yıl geçti cevap veren yok. Niye basılmıyor, tabii bir de bir şüphe oluştu mu? Bunu basarlar, satarlar, hava alırsınız dediler. Ebu Ğudde merhum, mutlaka basılması lazım, yalnız ben sizden şunu istiyorum dedi. Bilmem

gordunuzse, numaralamışızdır haberleri, her haberde 5-10 tane isim vardır; an fulan, an fulan, an fulan gidiyor bunlar. Her ismi, bunların kimisi isim, kimisi lakap, her birini dipnot olarak düşeceksiniz ve tercüme-i halini anlatacaksınız, biraz kaynak vereceksiniz. İyi de bu mümkün değil, baştan sona isim dolu. Biz zaten Talat Bey'le bilinmeyen şahısları yapıyorduk. Ama çoğu bilinen şahıslar. Bir iki ciltte tamamlanacak eser 10 cilde çıkacak. Dedik ki bu mümkün değil, yapamayız. Ondan sonra bize bir çuvalın içinde gönderdiler. Tabii kitapçılar da bu için peşinde. Mehmet Özdemir vardı Diyarbakır'da İslam Kitabevi'nin sahibi. O da onlarla alakalı, derneğler ki aranan biz gönderdik, sen onu al ve hemen bastır. Hatta basması için para da vermişler. Tabii düşündük, her şeyini, tashihini biz yapacağız. İki kişi 3000 Liraya anlaşık, tashih yapmayı da kabul ettik. Biraz acele yapacağız dediler. Zannediyorum 1987'de basıldı. Kutuphanemi de dağıttım, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne hibe ettim. 1988'de Arap aleminin kitap listelerine bakıyorum, "*Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-Rical*" basılmış, yayına hazırlayanı şu anda hatırlamıyorum. Hemen istedim, getirttim. Şimdi, tabii bizim yayınladığımızda da değiniyor, gu eksigi, bu eksigi var diyor, Sen kendi yaklaşımına göre yaparsan elbetteki eksiklikler görünecektir. Dipnotları çoğaltmış.

Kitaplarım bunlar.

- ilahiyat fakültelerinin kuruluş amacı neydi, bununla ilgili görüşlerinizi alabilir miyiz?

- Her geyde iyi niyet ve hüsnü niyet şarttır. Maalesef, eşefle söyleyelim ki bizim ilahiyat fakültelerinin kuruluşu samimi bir niyete oturmamaktadır. 1946 yılından sonra, İkinci Cihan Harbi bitti ya, Amerika'da Birleşmiş Milletler Konseyi açıldı. Bu konseye girebilmek için de bazı hürriyetlerin mevcut olması gerekiyor. Soruyorlar, ne gibi din mektepleriniz var. Zaruri olarak 1949 yılında alelacele ilahiyat Fakültesinin açılmasına karar veriliyor. Daha İmam Hatip Okulları açılmamış. Tabii fakülte nereye kurulacak. İstanbul'a mı, Ankara'ya mı? İstanbul'a teklif ediyorlar, İstanbul Üniversitesi öcü görmüş gibi korkuyor. Ben bunyerde istemem böyle bir gey. Ankara'da 1945 yılında kurulmuş bir

Üniversite var. O da korkuyor, ben bünyemde istemem. Ama o günkü hükümet, bunu kurmaya mecburum diyor. Madem bunu Üniversitenizde kurmak istemiyorsunuz, ben bunu müstakil bir müessese olarak kuracağım diyor. O zaman, hükümet bunu müstakil bir üniversite olarak kurmaya yeltenince, Ankara Üniversitesi, aman ben bünyeme alayım diyor. Ankara Üniversitesi içerisinde bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasına karar veriliyor. Kuruluyor ama ne bina var, ne hoca var, lafla kuruluyor. Nasıl olacak, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden, Hukuk Fakültesi'nden ve dışarıdan eski, Cumhuriyetin ilk devirlerinde bulunan, 1930-32'lerde kapatılan bir İlahiyat Fakültesi var. Atatürk döneminde. O İlahiyat Fakültesi'nin geride kalmış bazı profesörlerini fakülteye alarak bir fakülte tesis ediyorlar.

- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk dönemleri, ilk hocalar ve bu dönemle ilgili anılarınızdan söz edebilir misiniz?

- Fakültelerde biliyorsunuz, fakülte kurulları, yönetim kurulları, dekanlık var. Bunları o dönemde nasıl oluşturacaklar, kimse yok. Hukuk ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden teşekkül eden bir cemaat ve o eski İlahiyat Fakültesi'nden gelen iki profesörü de alarak, bir İlahiyat Fakültesi kurulu teşekkül ediyor. O iki kişi, merhum Yusuf Ziya Yörükhan Hoca ile Ömer Hilmi Budda isminde bir Dinler Tarihi Hocası idiler. Hukuk Fakültesi'nden ise, anayasa hukuku profesörü meşhur Ord. Prof. Esad Arsebük vardı. Hatta dekan oldu, ilk dekan odur. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden merhum Hamdi Ragıp Atademir, daha sonra yine Dil Tarih'ten Necati Lugal var. Mehmet Karasan, Bedii Ziya Egemen, bunlar Fakültemizin kurucu hocaları olarak bize derse gelmeye başladılar. Necati Lugal Hoca, çok muhterem bir hoca, çok babacan bir hoca. Bize ilk sene derse geldi. Biz girdiğimizde Arapça dersi görmedik. İlk bir ve ikinci sınıflar Arapça, Kur'an ve benzeri dersleri görmediler, görmedik. Rahmetli Necati Lugal Hoca, geldi bize; "*çocuklar sizinle Farsça ve Arapça okuyacağız*" dedi. "*ama Farsça Arapça'dan kolaydır*" dedi. Bizi iyi heveslendirdi. Birinci sene gayet iyi Farsça öğrendik, konuşurduk birbirimizle. Fakat ikinci sene, hani Arapça öğreteceğim dedi, eski usul Arapça iyi, Hocayla başlarız Arapça bir metin okuruz, orada bir isim geçer, bir fiil geçer, yahut senin ismin ne, İsmail, hımmm!

A'cemi kelime, senin adın ne, Şükrü, ne kelime, şükür kelimesinden gelir, kelimenin kökünü inceler, böyle bir Arapça görmeye başladık. Fakat sonradan tabii, Arapça hocaları gelmeye başladı. Suriye'li İzzet Hasan diye bir Arapça hocası geldi. Artık 3. sınıftan sonra onunla Arapça okumaya başladık. Ama şunu söyleyeyim, daha evvel, hani bir sene boş bırakıp ikinci sene fakülteye başladım ya, boş durmadım. Eski usul hocalarımızın birinden Emsile, Bina, Molla Cami'ye kadar yanımda bir arkadaş da buldum, Hendek'te okuduk. Hatta her gün öğle namazını cemaatle kılıp ikindiye kadar caminin içinde okurduk. Kitap, defter ve kalemleri Hoca getirirdi bize. Allah rahmet eylesin, Hocanın geniş bir cübbesi vardı Taberi'nin iki cildini koy cebine, heybe gibi yani. Ben size getiririm bunları dedi, getiriyordu. Hatta üç dört ay, sarf kısmını bitirdik, nahive başladık, Avamil falan okuyor. Çocuklar bu böyle olmaz dedi, yatsı namazından sonra saat dörde kadar, ala turka, bir buçuktan dörde kadar gramerin tatbikatını yapacağız. Halebi Sağır okuyacağız. Gündüzleri nahiv okuyoruz, geceleri Halebi Sağır okuyoruz. Benim ailem dindar bir aile. Jandarmanın Kur'an okuyanları merkezlere götürüp dayak attıkları, haps ettikleri 1940'lı yıllar... O yıllarda babaannem evde kardeşimle birlikte bize Kur'an-ı Kerim öğretti. Ben yedi yaşına geldiğimde Kur'an-ı Kerim'i hatmettim. Hatim merasimi yapıldı, daha sonra ilkokula gittim. Yani Kur'an-ı Kerim okumayı biliyorum. Ama manasını bilmiyorum. Arapça da bir şeyler öğrendim. Şimdi İlahiyat Fakültesi'ne yeniden gitmek iyi olacak dedim. Fakülte'ye 1950 senesinde yeniden kayıt yaptırdığımda, sınıfımız 23 kişiydi. Dört tane kız arkadaşımız vardı, diğerleri erkekti. Bir de Kayseri'li İbrahim Eken, o benden iki - üç yaş büyüktür. Daha önce o İstanbul Teknik Üniversitesi'nde bir iki sene okudu, daha sonra bize geldi. Babası da hoca, Arapça harfleri biliyor. Sınıfta iki kişi, parmakla gösterilir gibi olduk. Sabahları geliriz, Kur'an dersi yok. Otururduk, iki grup olurduk, bir grubu ben alırdım, bir grubu İbrahim alırdı, Kur'an okurduk. Şimdi nasıl, talebelerimizde böyle bir gayret var mı yok mu bilmiyorum. Fakülte'ye gelenlerin hepsi lise mezunu, daha İmam Hatip yok. Arapça'yı zaten bilmiyorlar. Arap harflerini bilmiyorlar, oturup gayret sarfetmeleri lazım. Zaten doğru dürüst ders yok, doğru dürüst mekan da yok. Yurdun bir katında, şöyle koridorumsu,

biliyorsunuz Erzurum'da da İşletme Fakültesi'nin bir bölümünü vermişlerdi, orada idare ediyorduk. İlk eğitim gördüğümüz yer, Cebeci'de, Hukuk Fakültesi'nin yan tarafından yukarıya doğru çıkarken, kız yurdu vardı. Bu yurdun bir bölümünü, bir koridorunu, dört – beş odadan ibaret bir yer vermişler, bir odayı da sınıf yapmışlar. Hatta ben ikinci sene geldiğimde, birinci sınıf –ikinci sınıf aynı sınıfta ders gördük. Onun için biz ilk dönemde ikinci dönemi birbirinden ayırt edemiyoruz. Mekan yok, her gün sabahları saat 8.30 ile 10.30 arasında Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde lisan dersleri vardı. Fakültemizin İngilizce, Fransızca, Almanca dersleri orada verilirdi. Sabahları iki saat oraya koşar giderdik. Ama yeri nere, belli değil. Bizim fakültemiz 21 Kasım'da açıldı. Eskiden fakülteler Kasım ayının birinde açılırdı. Kasım – Aralık – Ocak birinci sömestr; Şubat sömestr tatili; Mart – Nisan – Mayıs da ikinci sömestr olarak devam ederdi. Normal fakültelerin açılışından üç hafta sonra açıldı İlahiyat Fakültesi. Tabi o dönemde Ankara'da ne yurt var, ne imkan var. Memleketim uzak değil. Sakarya - Hendek'ten buraya gelmek uzak değil gibi geliyor ama o gün uzak, o gün Ankara'ya gelmek meseleydi. Gece yarısı saat birde posta arabasına binerdik, ertesi akşamı Ankara'ya varırdık. O da hani burunlu Austin'ler vardı ya, camı yok, bacası yok, içerisi insan dolu, yatak, yorgan dolu, her şey karmakarışık, camlar kırık, öyle gelirdik. Geldik, yatacağımız yer olsa, ya da okuyacağımız, tahsil yapacağımız düzgün sınıf olsa, öpüp başımıza koyarız. Sabahleyin iki saat lisan derslerini Dil Tarih'te görürüz, saat 10.30 – 11'e doğru, koşa koşa, Dil Tarih'ten inen tren yolu var ya o tren yolundan Cebeci'ye, Fakülte'ye doğru geliriz. 11'de ders başlar. Ders olarak da Yuzuf Ziya Bey'in İslam Tarihi dersi vardır. Veyahut, Prof. Remzi Oğuz Arık'ın Sanat Tarihi dersi vardır. Ya Sanat Tarihi dersi ya da İslam Tarihi dersi görürdük, başka ders yok, hoca yok çünkü. Saat bire doğru yemek derdi çıkar. Yemek bulamazsın doğru dürüst. Zeytin - peynir, neyse kamımızı doyururduk. Ondan sonra, saat iki buçuk - üçte, tekrar Dil Tarih'te felsefe grubu dersleri başlardı. Biter mi felsefe grubu dersleri. Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Mantık ve İlimler Felsefesi, Akşam 6'ya kadar devam eder. Ondan sonra yatacak yer yok. Yatacak yer bulamadığım için, Hukuk Fakültesi'nin karşısında Erzurum mahallesi vardı. Bir oda tuttum, oda üç – üç

buçuk metre yüksekliğinde. Kapkara ağaçlar falan böyle. Yirmibeş mamluk bir lamba sarkıtmışlar oraya, karyolamı oraya orta yere kurdum. Öyle bir soğuk var ki o sıralarda, oradan Dil Tarih'e giderken, Hacettepe var ya, o zaman Hacettepe'nin binaları falan yok. Hacettepe tepesinden çıkar, Dil Tarih'e ineriz. Giderken orada akasya ağaçları vardı. Buz tutardı. Benim bıyıklarım buz tutardı. Oraya geliyorum. Akşam 6 – 7 olmuş. Doğru dürüst doyamıyoruz, aç olan insan üşür. Soğuk da var. Dersler de başladı, çalışmak lazım. Hadi bakalım diyorum, üşüyorum. Picamayı, ceketi giyiyorum, yorganın altına giriyorum, biraz çalışayım diyorum, bir de bakıyorum ki sabah olmuş, uyumuş kalmışım. Fakülteyi bıraktım, gittim, öyle okuma mı olur dedim. 1949 ile 1950 arasında bir yıl ara vermemin temelinde bu vardır.

- İlahiyat Fakültesi'ne kayıt süreciniz de maceralı geçti zannediyorum?

- Beni en çok mahzun eden, 20 – 21 yaşlarındaydım, başıma bir olay geldi. Hani Kur'an-ı Kerim'de " *asâ en tekrehû şey'en ve huve hayrun lekum*" ayeti var ya o olayın tam bir örneği başımdan geçti. Benim için o arada Arapça çalışmanın büyük faydası oldu. İkinci sene geldim, kaydolacağım. Fakülte'de Şükrü Bey adlı bir sekreter vardı uzun boylu. Evrakları verdim kayıt yapsın diye. Adamcağız şöyle bir bana baktı, 93 numarayı verdi bana ve dedi ki sen geçen sene 52 numara değil miydin? Evet dedim ama ben geçen sene giderken kaydımı da sildirmiştim. Halbuki kaydımı sildirmeden gitsem, sınıfta kalmış gibi addedilir. İkinci sene gelir, normal olarak devam ederdim. İş açmışım başıma kaydımı sildirerek. Nihayet; "*olmaz ben seni kaydedemem*" dedi. Ne olacak; "*Askerlikle ilişkinin olmadığına dair belge getireceksin*" dedi. Nasıl getiririm dedim. Kalktım tekrar Hendek'e şubeye gittim. Şube; "*kaçaksın, seni arıyoruz, bulamıyoruz*" dedi. Kimse aramadı ki belki askere de giderdim. O zaman da Arapça'dan olurdum. O zaman Hendek 4000 nüfuslu bir yer. Dedim ki biz buranın yerli ailesiyiz. Evim belli, yanında çalıştığım amcamın eczanesi belli. O dönemde kısa dönem 8 ay askerlik yapıldı. Gittiler. Neyse; "*seni bulamıyoruz, sen kaçak durumdasın, bakaya kalmışsın*" dediler, ne olacak dedim. "*Sana belge veremeyiz, Vilayet'teki askerlik dairesinden bize izin vermeleri lazım*" dediler.

Vilayetimiz İzmit. Oraya gideceğiz. Şubede bir memur vardı o zaman namaz kılan biriydi, beni severdi. "Al şu yazıyı götür, sana bir şey verirler" dedi. İzmit'e gittim. Askerlik dairesi büyük, şimdiki gibi teğmen – üsteğmen bakmıyor. Bir albay oturuyor, bir binbaşı, bir de yüzbaşı var. Yüzbaşının yanına girerken, kapısı açık, albay bağırıyor oradan: "Ne istiyor o" dedi. "Efendim bakaya kalmış" dedi. "Çek askere" diye bağırırdı. Eyvah dedim, anam yahşi, babam yahşi, bir türlü halledemedim. Üzüldüm, kaldım. Ne yapacağız. Peki dedim, yazın yazınızı Hendek şubesine götüreyim dedim. Beni orada bir haşladı, defol diye bağırırdı. Ben iyice bozuldum, yer yarılrsa da girsem gibi bir hale geldim. "Devletin pul alacak parası vardır, bu yazılar elden gitmez" dedi. Hendek'e döndüm, tam çarşı meydanına indim. Orada bir çınar ağacı var, cami cemaati de camiden çıkıyor, şubedeki memur da camiden çıkıyor. "İsmail ne oldu?" dedi. Bir şey vermediler dedim. İyi öyleyse dedi. Ne olacak dedim, gel dedi, tuttu elimden beni yukarı çıkardı, üstte üsteğmen var şube başkanı olarak. Üsteğmenim böyle böyle dedi. Üsteğmeni de ikna etmiş herhalde, bir cevap vermemişler dedi. Kocaeli'nden yazı yazılacak, Hendek'e gelecek, bu bize 15 günde gelmez dedi. 15 günde de bunun işini halledelim. Hemen yazıyı yazdılar, askerlikle ilişkisi yoktur dediler ve hemen bugün yola çıkıp Ankara'ya gideceksin dediler. Ankara'ya gittim, kaydımı yaptım, memura hemen bana talebe olduğuma dair bir kağıt ver dedim. Çünkü şubeden bana talebe olduğuma dair hemen bir belge getireceksin dediler. Aldık, getirdik, elhamdulillah ondan sonra başım ağrımadı.

- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, o dönemde çeşitli ekollerin varlığından söz edilir.

- Evet. Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki hocalarımızın ekolleri vardı. Fransız, İngiliz, Alman ekolünden mezun olan hocalarımız var. Onların eğitim sisteminin verdiği bir farklılık sebebiyle, kimisi ceberuttur böyle. Eski fakültenin merdivenini, asistan olduğumuz halde, ayaklarımızın ucuna basarak çıkardık. Aman biri çıkacak da bir şey diyecek. Bir şey isteyeceksin, girip alamazsın. Böyle adamlar. Şimdi maşallah, profesörü, doçenti, asistanı talebesi, hepimiz seminerde oturup konuşabiliyoruz. Tayyib Okıç Hoca, Fransız

ekolündendir. Ama talebeye karşı çok müşfikdir. Ne istersen, gidip müracaat edebilirsin. Muhammed Hamidullah Hoca da öyleydi. Hoca da Ankara'da uzun süre kaldı. Tayyib Hoca bize 2. sınıfta 1951'de, Muhammed Tavit et-Tanci ise 1952'de geldi.

Merdivenin başında Sanat Tarihi Enstitüsü vardı. Suud Kemal, Haluk Karamağaralı'nın oturduğu oda. O sıralarda, Suud Kemal ile Bedii Ziya bir ara bozuştular, araları bozuldu. Bedii Ziya, "Suud, İslam Sanatları Enstitüsü kurmuş, ben niye İslam Araştırmaları Enstitüsü kurmayayım" dedi, bunun için gayret sarfetti ve enstitü kurdu. Sekreterin odasının yanında bir odayı, aşağıda zaten basit bir kütüphanemiz var. Bedii Ziya da İslami Araştırmalar Enstitüsü kurdu ve ne kadar dini eser, tefsir falan varsa hepsini o odaya doldurdu. Rahmetli sınıf arkadaşım Hasan Ali Koçer'i o odaya oturttu. Hocanın asistanıydı. Hoca ona, "*buraya kimse girmeyecek, kitap almayacak*" dedi. Sene 1960-61 tez hazırlıyoruz, çalışmamız var, o kitaplara ihtiyacımız var, vermiyor. Hasan diyor ki, Hoca, kitabın yeri boş olduğunda hemen sorar kitap nerede diye. Biz de Hasan'ı şöyle ikna ediyoruz; biz kitap aldığımızda yerine bizim kitaplardan koyalım işimiz bitinceye kadar. Bu şekilde lazım olan kitapları alırdık.

Şimdi bakınız öyle şeyler var ki, hani dedik ya, Fakültenin kuruluşunda samimiyet yoktu. Hatta öyle adamlar getirirler ki, mesela felsefeci Emin Erişirgil'i getiriyorlar, bilmem kimi getiriyorlar. Tabii o gün cemiyetin içinde artık iktidar da değişmiş. Demokrat Parti hükümeti gelmiş. Halk Partisi döneminden daha soğuk bir dönem var. Sıkıştık mı Tefvik İleri'ye giderdi bizim arkadaşlarımız. Onlardan yardım alırlardı. Onların sayesinde oldu belki. Rahmetli Tayyib Hoca iyi para alırdı o zaman. İlik geldiğinde 1500 lira alırdı, sonradan 2000 liraya çıktı. Tayyib Hoca ile 7-8 metrekairelik bir odamız vardı. 5-6 asistan, her birinin küçük masası var, Hocanın da masası var. Hepimiz oradayız. İnanın o aradan geçerken bazen ceketlerimizin düğmeleri kopardı. Hoca oraya her ay 50 lira koyar, Talat Bey en kıdemlimiz olduğu için ona verir; çay, şeker ne ihtiyaç varsa aldırırdı ve hocalar hep gelip çay içerdi. Çok cömert, eli açık bir insandı. Sonradan sıkıntılara maruz kaldı, o samimi görülen insanlar, hiçbiri destek olmadı, ayrıldılar, kaçtılar, bilmem ne oldu. Çeşitli indi mülahazalarla Hoca rahatsız edildi. Hatta Erzurum'da bile rahatsız edilmek istendi.

- Bildiğim kadıyla, Erzurum'a gelmenizin ardında, Diyanet İşleri Başkanlığı teklifini geri çevirmek ve bunun için Ankara'dan uzaklaşmak gibi bir neden var

- Evet. Benim Erzurum'a gelmemin en mühim sebebi buydu. Asıl Ankara'dan kaçışımın sebebi, Diyanet İşleri Başkanlığı problemi vardı. Çok sıkıştırdılar, kabul etmedim, kaçtım. Benim ardından Süleyman Ateş oldu.

- Ankara İlahiyat'ın ilk hocalarından Muhammet Tavit et-Tanci'yi tanıtır mısınız?

- Muhammed Tavit et-Tanci Hoca, aslen biliyorsunuz Fas'lıdır. Tahsilini Kahire'de yaptı. İyi bir kitap, kütüphane kurdu idi. Vaktiyle İstanbul kütüphaneleri ile Mısır kütüphaneleri arasındaki mübadelede, bazı elemanlar gönderiyorlar, lazım olan kitapları tespit ediyorlar. Uzun zaman Tanci Hoca kütüphanelerde çalışmış. Tabii Arap olması ve Mısır'da tahsil görmesi sebebiyle, Arapçası iyi ve yeni görüşlere sahip olan bir insan. Hoca, görüşleri orijinal olan bir insandı. Belki namaz ve ibadet yönü zayıftı. Ama inanç, itikat yönünden ben şudur, budur demeye salahiyetli değilim. Severim, Allah Rahmet eylesin.

- Ya Annamari Schimell?

- Annamari Schimell biliyorsunuz, Dinler Tarihi Hocalığı yapmış. Bu bayan, 'polyglot'tur. Polyglot, çok dil bilen demektir. Bunlar, gerek Tayyib Hoca, gerekse Annamari Schimell, çok dil bilirdi. Mesela Tayyib Hoca, Slav asıllı yani Boşnak olması hasebiyle, Slav dillerini bilirdi. Yugoslav dilleri, Balkan dilleri, Rus dilini bilirdi. Hatta kendi gayretiyle, Çekoslovak dillerini bile öğrendi. Onların yabancı dili daha ziyade Almanca olurdu, Almanca bilirdi. Müsteşrik Yeşki vardı. Onunla Fransızca mektuplaşırdı. Fransa'da kaldı. Sorbon Üniversitesi'nde Türkçe, Arapça, Farsça şubelerinden diploması vardı.

Annemaria Schimell, Alman'dı. Alman olması hasebiyle, Almanca, Fransızca ve İngilizce'yi gayet iyi bilirdi. Bizim derslerimize girmede, Ben asistanken geldi. Kendisi Türkçe'ye vakıf, Farsça ve Urduca bilir, orada bulunmuş öğrenmiş, birçok dili iyi bilen bir insandı. Dinler Tarihi dersi veriyordu. Hatta bir gün Bedi Ziya Egemen geldi bize. Dedi ki, bu Alman'dır ama Müslüman oldu. Cemile Hanım dedi ona. Hatta o zaman bir mühendis vardı. Onunla evlendi. İsmi Osman soy ismini hatırlayamıyorum, Müslüman oldu dedi, ancak zannetmiyorum. Tabii parayla imanın kimde olduğu bilinmez.

- Bir de Yaşar Kutluay vardı

- Evet. Rahmetli Yaşar Kutluay, ben kayıt yaptırdığımda o da yaptırmış, sonradan tanıştık, nerelisin, falan konuştuk. Sıhhiye'ye beraber gittik. İlk arkadaşlarımızdan. Yaşar Bey iyi ve zeki bir arkadaş. Ölümü tabii bir garip, nasıl oldu pek belli değil, denizde kayboldu, boğuldu, yok Yahudiler öldürdü dediler, bilmem ne dediler. Çünkü Yahudilere dair bir şeyler yazmıştı, fakat aslı var mı yok mu belli değil.

- Erzurum'da iki yıl kaldınız, anılarınızdan söz edebilir misiniz?

- Erzurum'da birçok hatıram oldu. Bir talebemiz beni tehdit etti burada. Bir gün dekanlığa geldim, oturuyorum. Bir talebe geldi içeriye, buyur çocuğum dedim. Surat; bir gözü yukarıda, bir gözü aşağıda falan, kaşlar çatılmış. Ne oldu dedim, zayıf falan almış, talebe mi değil mi onu da bilmiyorum. Talebe imiş ama devam etmiyor, zayıf almış, hem de ikinci senesiymiş herhalde. O sıralarda şu köşede (yerini göstererek), Orhan Yavuz'u öldürdüler, hadiseler oldu. Ne istiyorsun dedim. Hakkım falan dedi, listeye bakıyorum, devamı da yok. Ne hakkı yahu, senin hakkın kalmaktır. Ben gösteririm dedi, ne gösterirsin lan dedim. Ben masadan kalkınca kaçmaya başladı. Ben de arkasından, merdivenden gidiyorum, neyse kaçtı gitti, Kim bu dedim, tanıyan da olmadı. Olur bunlar, oluyor.

- Ankara'da da benzer bir hatıranız oldu değil mi?

- Ankara'da bir talebe geldi yine, işte ben sınıfta kaldım, devam etmiyor, işte ben intihar edeceğim de bilmem ne olacak. Oğlum dedim sen arpa mısın, buğday mısın da kıtlık olacak. Adam çok, sen adam mı sanıyorsun kendini. Derse gelmezsin, çalışmazsın. Ondan sonra da çıkardım beş lira verdim, önüne attım. Ne olacak bu para dedi, saman pazarına çık, sağlam bir ip al, hadi güle güle dedim.

- Tunus'ta çeşitli sıkıntılar çekmişsiniz. Tunus'a gidiş süreciniz ve orada yaşadıklarınızla ilgili bilgi verir misiniz?

- Efendim Tunus'a giderken, dekan Neşet Bey'le Tunus elçisi, kendi aralarında konuşmuşlar, dediler ki gideceksiniz. Ne zaman, bir ay sonra. Ben ailemi, çocuklarımı memlekete bırakmışım, evi boşaltmışım. Talat Bey'le Mehmet'lerle İstanbul'da Sirkeci İstasyonunda trende buluşacağız. Buluştuk, rahmetli Tayyib Hoca'da İstanbul'da. Geldik, toplandık gideceğiz. Talat Bey'le Tayyib Hoca dediler ki, bizim iş biraz şüpheli. Niye dedim. Bir aydır ben yoktum, memleketteydim. Burs yokmuş, burs vermeyeceklermiş, paramızla gideceğiz dediler. Peki biz ne yapacağız orada, cami kapısında mendil mi açacağız dedim. Neyse, hadi olur olur dediler. Benim de cebimde 200 dolar vardı. Roma üzerinden Tunus'a vardık, Allah razı olsun karşıladılar orada, yurda yerleştirdiler. Ertesi gün hocalarla tanıştık. Burs muamelesini yapmak için Maarif Vekaletine gittiğimizde, dediler ki bizim burstan haberimiz yok. Sonradan sıkıştırıyoruz falan, haber geliyor, elçilikle irtibat kuruyorlar, nihayet zar zor çıktı. Çıkan para ne biliyor musunuz? Tunus'un kendi talebesine verdiği ücret. Ne kadar, 25 dinar. Bize de 25 dinar verecekler. Biz o zaman doktorasını yapmış asistanız. Arap aleminde malum, doktor, doktor derler. Burgiba caddesinde Fransızların yaptığı lüks kahvehaneler var. Bazen ilk günler paramız vardı oturuyorduk, bir çay içip bir nescafe, çay veya kola içmek, aşağı yukarı 2-3 dinara mal oluyordu. Aldığımız 25 dinar. Fakat şimdi, hocalar, Burgiba Enstitüsü'ndeki hocalar. Onlar Paris'te doktora yapmış, onlarla arkadaş olduk, bizleri götürüyorlar, yediriyorlar, içiriyorlar. Fakültenin hocaları götürüyor bazen, iyi de hergün götüremez onlar. Biz de

rast geldikleri zaman otururken, buyurun deyip oturtmamız lazım, bir şey vermemiz lazım. Onun için paradan yana sıkıntı çekiyoruz. 8 ay boyunca normal olarak aldık. Müesseselerde, maarif vekaletinde 20 yaşın üzerinde pek az adam var. 20-25 yaşında çocukları memur diye oturtmuşlar. Anayasa'da dil Arapça diyor, ancak Arapça bilen yok, insanlar Fransızca konuşuyor. Berberice var. Yani Arapça öyle bir dil olmuş ki, çorba. Arapça fasih konuşma yok hemen hemen. Fasih konuşsan da anlamıyor. Öbür üç arkadaşım da, Talat Bey, Mehmet Bey falan İngilizce biliyor, ancak İngilizce bilen yok orada. Bizim yine kırk dökük Fransızca'mızla ite kaka, hallettik. Fransızca, Arapça'dan daha geçerli. Bu şekilde 8 ay paramızı aldık, ancak bizim kalacağımız süre 2 yıl. Yaz tatili geldi, Haziran ayı. Biz talebemize yazın ücret vermiyoruz dediler. Biz buraya devamlı geldik, yazın memleketimize gidecek halimiz yok dedik. Öyle bir sıkıntı oldu ki, doları bozduracağım ama o da problem, kanunen yasak. Bizim yurdumuz, şehrin dışında Fransız askerlerinin, subaylarının barındığı bir sitede idi. Fransızlar orayı boşalttıktan sonra, orayı üniversite yurdu yaptılar. Orada Tunus'lu öğrencilerle beraber kalıyoruz. Ayda 25 dinar veriyorlar, bunun 10 dinarını zaten yurda ve yemeğe veriyoruz. Geriye 15 dinar kalıyor. O da tıraş olacaksın, yol parası falan. Yaz tatilinde paramız yok, o sende var mı diyor, bu sende var mı diyor. Bir gün yine bir bayram günü, ramazan mıydı kurban mıydı Allah rahmet eylesin Fadıl b. Aşur, fakülte dekanı, beni ve Talat Bey'i çekti, yarın dekanlığa gelin, sizinle bir görüşeceğim dedi. Size Tunus hediyesi vereceğim dedi. Acaba ne verecek diye düşündük. Dördümüz beraber geleceğiz, var olan paramız otobüs parasına ancak yetti. Hoş – beş konuştuğundan sonra, kalkacağımız zaman, tuttu köşeden üç-dört tane kutu, birer kiloluk hurma. Verdi humaları bize, aldık, geldik.

Orada çok iyi insanlar var. Eskiler, yaşlılar Türkleri çok severler. Mezhebi Hanefi olan çok sayıda insan var orada, onların menşei Türk'tür. Hatta orada kitabeler var. Muğlalı, Tosyalı, böyle oda başkanlarının isimleri var. Hatta bize Arapça ders veren biri vardı. Beşir el 'Arîbî diye, onunla okurduk, ders yapardık. Yemeğe çağırırdı. Benim de hanımım Türk'tür, Tosya asıllı dedi. Yemekten sonra onlarda çay meşhurdur. Öyle bir çay geldi ki, tavşan kanı, bi aldık ki şerbet gibi, yani içilecek gibi değil, içemiyoruz. Beşir Bey'e

dedik ki bunu nasıl yapıyorsunuz. Dedi ki, biz evvela çaydanlığa şekeri, sıcak suyu ve çayı dolduruyoruz. Dedik ki, kusura bakmayın bize ağır geldi biz yapalım. Tabi biz yaptık, ona çay yapmayı öğrettik. Çok iyi insanlar, bizi evlerine, bahçelerine davet ederlerdi. Hatta çok enteresan bir şey, konu içine konu giriyor, bizim askeri öğrenci Selim Biçer, saçları dökülüyor, burası yabancı ülke, saçlarımızı bir usturaya vurayım dedi. Kafasına da bere aldı geçirdi. İkinci namazını kılmaya geliyoruz. Tala'la ben erken geldik, biz yetiştik. Malum Arapların camileri dikdörtgen ve geniştir, karanlıktır. Dışarıdaki ışık içeriye girmez. Dışarı ışıktan birdenbire içeriye girince kapkaranlık oluyor. Kible nerede, mihrap nerede belli değil. Namaza durdum derken, dip köşeden gürültü koptu, biri beni çevirdi. Kibleyi tayin edememişim. Başka bir defa Selim başında bere ile Mehmet'le birlikte, camiden içeri girerken, kapıda gürültü patırtı oldu. Ne oluyor falan derken, Adam Selim Bey'i içeriye sokmak istemiyor. Biliyorsunuz, bizim mezhebimizde yabancılar, gayri Müslimler camiye girebilir. Malikilerde gayri Müslimler camiye giremez. Onu gayri Müslim zannettiler. Selim Bey kelime-i şهادet getiriyor, "nahnu muslimûn" diyor.

Çok severlerdi bizi, yazlık muhitler vardı, bizi yemeğe çağırırlardı. Para meselesinde, Ali el-Asfî diye bir kitapçı vardı, ondan kitap alırdık. İyi kitapları bize gösterirdi. Bir gün gelmiyorsunuz dedi, biz nasıl gelelim dedik. Siz bana niye burs alamadığınızı söylemiyorsunuz dedi. Ne kadar istersiniz dedi. 200-300 dinar veriyor bize. Bu çok dedik, nihayet 100 dinar aldık dört kişiye, her birimize 25'er dinar. Allah razı olsun kendisinden. Tabi sonradan verilmeyen 4 aylık burs paramızı toptan alınca, Ali el-Asfî'ye borcumuzu ödedik (Allah ondan razı olsun, Allah Rahmet eylesin).

- Tunus'lu meşhur Tahir b. Aşur'u tanıdınız mı orada?

- Evet. Tahir b. Aşur'u tanıdım. Bir gün Zeytune Camii'ne Fas Kralı İkinci Hasan geldi ziyarete. Arap camilerinde halı yoktur, hasır vardır. Hasırın üzerinde namaz kılınır. O gün geleceği yola halı sermişler. Öyle bir toplantıda bulunduk. Orada Fadıl b. Aşur, baş imam olan babası Tahir b. Aşur ve diğer Tunus uleması da orada idi. Tunus hocalarının çoğu 10-15 dakikadan fazla fasih konuşamazlar. Hatta birgün Muhtar b. Mahmud isminde

yaşlı bir Hanefi hoca vardı. Ders nasıl dedi. İyi de fasih konuşmadığınız için anlamıyoruz dedik. Fasih konuşalım o zaman dedi, tutturamadı. Biz de üzerinde durmadık. Fadıl b. Aşur tamamen fasih ve edebi konuşurdu. Onun dersine devamlı giderdik. Ama diğerlerinin dersinden bazen kaçırdık. Nasıl olsa fasih konuşmuyor diye kaçırdık. Burgiba Enstitüsü'nde Arapça dersleri vardı. Arap Edebiyatı'ndan diploma aldık oradan. Bir de akşamları Fransızca derslerine girdim orada. Çünkü Türkiye'ye geldiğimizde Fransızca'dan doçentlik imtihanına gireceğiz.

- İlahiyat Fakültesinde okuduğunuz zamanlardaki meşakkat ve mahrumiyetleri anlattınız, o zamanla bugünü mukayese edecek olursanız ne dersiniz?

- Talebeler şu anda belirli bir imtihanla alınıyor. Bizim dönemimizde belirli bir imtihanla değil, kendileri geliyordu, öğrenmek için geliyordu. Onun için talebe hevesliydi, istekliydi. Biz 8.30'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne derse gidiyoruz. Tabi saat 8.30'dan evvel, Opera'nın karşısında eski Diyanet İşleri Başkanlığı binası vardı, Dil Tarih'e yakındı. Biz saat 7'de oraya gelirdik. Haftanın belirli günlerinde 7'de oraya gelirdik. Başkan vekili vardı. Hasan Hüsnü Lostar isimli bir zat. Bu Kadî'l-Kudat'tan mezun, kadınlardan biriydi, fıkıhı iyi bilirdi, Karadenizliydi. O bize sonradan Kelam, Arapça, Fıkıh dersleri verirdi. O dedi ki, gelin size Arapça okutayım. Haftanın üç – dört günü oraya giderdik. Nevzat Yalçıntaş o zaman lisedeydi, o da gelirdi. Hoca bize fıkıh dersleri okuttu, Nuru'l-İzâh okuttu. Dedi ki, "ben kadıyım, siz lise mezunusunuz, siz hesabı iyi bilirsiniz, bayağı kesirler, ondalık kesirler falan, ben size feraiz okutayım". Okuttu, biz de okurken not tutardık. Hatta ben geçmiş senelerde, 3. sınıfta talebe iken, Hendek'te müftümüz vardı, onun Arapçası iyiydi. Babamın arkadaşı idi. Onunla Muhtasaru'l-Maani dersleri okuduk. Bir gün birisi geldi, feraiz soruyor, ben de dinliyorum. Elime kalem aldım, Hoca dedi ki İsmail ne netice çıkardın, şöyle çıktı dedim. Aferin dedi. Ondan sonra daha garibi, benimle beraber memleketimizin mahallelerinden, köylerinden dini derslere hevesli Arapça öğrenmek isteyen kimseler vardı. Ama çoğu da hafız, çoğu da ilkokul mezunu değil,

hesap yapmasını bilmiyorlar. Hoca bana aferin dedi ya, Hocam biz de öğrenelim dediler, İsmail size öğretsin dedi. Başladık, ananın miras hukukundaki yeri, babanın miras hukukundaki yeri, derken ömekleriyle anlattık. Hiç biri ne yapabiliyor ne bir şey. Sülüs diyoruz, rubu' diyoruz, bir bölü üç, bir bölü dört diyoruz, hiçbirinin bunlardan haberi yok.

O dönemin İlahiyat Fakültesi talebeleri, belki bazıları size hocalık da yapmışlardır. Bilgi bakımından, şu veya bu bakımdan zayıf olabilenler vardır. Ama samimi idiler. Şimdiki talebenin çoğu tesadüfen fakülteye düşmüş insanlar. Efendim ben buraya gelmek istemiyordum. Veya geliyor, ikinci sene başka fakülteye kaçıyor. Şimdi imkanlar her yönden çok. Kitap, hoca, kalacak yer, maddi manevi yönden her türlü imkan var. Size bir ömek vereyim. Bakınız size bir ömek vereyim. Doktora tezimi çalışırken, tefsirin doğuşu meselesinde haklı olarak ilk kaynak Taberi Tefsiri. Benim en mühim kaynağım o. Fakat kütüphanedeki Taberi Tefsiri Bulak'ta 1200'lü yıllarda basılmış, karınca duası gibi, ayetin numarası belli değil, ayetler belli değil, öyle bir tefsir. Ben o tefsiri tarayarak çalıştım. Sonradan Mısır'dan getirttiğim Taberi Tefsiri'nde numaralar var, ayet numaraları var, her şey belli, hadisleri tahric ediyor, ne kadar güzel. Hafız da değilim, hafız olsa, ayeti okur, nerede olduğunu bilir. O günkü imkanları düşünün, bugünkü imkanları düşünün. Elinizin altında gayet güzel kitaplar, bilgisayarlar, yapılmış bir sürü tez örneği var. Fakat çalışma biraz az gibime geliyor.

Teşekkür ederim.

-Zaman ayırdığınız için biz teşekkür ederiz